

Tolv texter

av Stig Dagerman

Tolv texter av Stig Dagerman

Foto: Sune Stigsjö 1947

Tryck: TidTryck

ISBN 978-91-984597-7-7

Grafisk form: BBDO Nordics, 2023

Texterna är publicerade med tillstånd av the

Stig Dagerman literary estate genom Lo Dagerman

Innehåll

Förord	5
Jorden kan du inte göra om	6
Varför måste barn lyda?	7
Tysk höst	9
En dag om året	11
Vårt behov av tröst är omätligt	12
Julbudskap	18
Ett barns memoarer	19
Birgitta svit	29
Tror vi på människan?	35
Flykten valde oss	37
Namnet människa	38
Människan som älskar	39
Efterord	40

Förord

Stig Dagerman föddes den 5 oktober 1923 i Älvkarleby. Han dog 4 november 1954, endast 31 år gammal. Hans korta tid som författare har lämnat stora avtryck, både i Sverige och i många andra länder. Han är en av våra stora svenska författare och under sin tid som författare skrev han romaner, noveller, dikter, essäer, journalistiska texter, dramatik och dagsedlar.

Vi vill inspirera dig som kanske inte läst Dagerman tidigare. Till exempel du som jobbar på bibliotek och vill hålla i en bokcirkel med kortare texter av Dagerman, eller du som vill läsa högt för en grupp människor. Kanske är du läsledare för Shared Reading och vill hitta texter att läsa i din grupp? Vi hoppas dessa tolv texter fungerar för cirklar och högläsning.

Denna samling texter är en del av projekt Växelspel, som är ett samarbete mellan Region Uppsala och Älvkarleby kommun med stöd av Kulturrådet. Projektet vill vårda och hedra hundraårsminnet av ett stort författarskap, uppmärksamma Stig Dagerman och låta fler möta hans texter. Poeten Jonas Grens efterord fördjupar och tipsar om vidare läsning.

Fia Söderberg & Stefan Eurenus
Kulturutveckling Region Uppsala

Jorden kan du inte göra om

Jorden kan du inte göra om
stilla din häftiga själ
Endast en sak kan du göra
en annan människa väl.

Men detta är redan så mycket
att själva stjärnorna ler
En hungrande människa mindre
betyder en broder mer.

Varför måste barn lyda?

Nu säger vi att klockan är sju på kvällen. Det är alldeles mörkt ute. En del djur somnar, men andra vaknar och smyger ut i skogen. Du har byggt ett högt torn på köksgolvet. Nu kan det inte bli högre, då skulle det rasa. Därför ställer du dig i fönstret och tittar på en lastbil som sover och på en nästan röd stjärna.

Just då ropar mamma och säger: Olle, dags att gå till sängs.

Men det är så konstigt. Du är inte alls trött. Du skulle säkert kunna vara uppe hela natten. Ja, du skulle säkert orka gå på händerna till Kina, om du fick vara uppe så länge. Men det får du inte. Du måste lyda. Du står i alla fall kvar i fönstret en liten, liten stund. Och plötsligt kommer en flygmaskin farande över taken. Den blinkar grönt och den blinkar rött, och du tänker: När jag blir stor — då blir jag flygare. Tänk att få fara vart man vill. Och tänk att slippa lyda!

Men ser du, till och med en flygare måste lyda. I kväll kanske han tänker: Nu flyger jag till Nordpolen och matar isbjörnarna. Men det får han inte. Han måste flyga till Dan mark med folk. Han får lov att lyda sina passagerare. En annan kväll kanske han tänker: Nu flyger jag rätt ner och sen flyger jag rätt opp. Men det får han inte heller. Han måste lyda sin flygmaskin, och den kanske inte tål såna konster. Och när han landar får han inte ens landa som han vill. Han måste lyda folket nere på flygfälten, han måste lyda alla andra flygplan, på marken och i luften. Om han inte löd skulle en förfärlig olycka kunna inträffa.

På samma sätt som flygaren måste lokföraren lyda för att inte tågen ska köra ihop, och sjökaptenen för att inte båtarna ska kollidera. Ser du, det är så att alla måste lyda alla för att inte världen ska bli en enda stor olycka.

Till och med mamma måste lyda. Vem? Jo, till exempel dig. Du säger: Jag är hungrig. Det betyder: Ge mig mat. Och mamma ger dig mat. Hon lyder dig. Eller du kommer in i en affär med en femöring och säger: Får jag en kola. Och du får en kola. Damen i affären lyder dig. Eller du går över en gata mellan gula strecken. Bilarna stannar. De lyder dig. En annan gång stannar de inte. Då får du lyda bilarna.

Så lyder alla varann. Du lyder andra för att andra ska kunna lyda dig. Och nu är det kväll, och flygaren försvinner bland molnen, lydig och snabb. Men du lämnar fönstret och går till sängs. Du lyder mamma för att hon ska kunna lyda dig. Och på köksgolvet står tornet som du byggt. Du vet att alla torn vill växa in i himlen, de vill bli högre än de är. Men de måste lyda byggmästaren. Annars skulle de rasa.

Tysk höst

Hösten 1946 föll de tyska höstlöven för tredje gången efter det berömda Churchilltalet om en stundande lövfällning. Det var en trist höst med regn och kyla, hungerkriser i Ruhr och hunger utan kriser i resten av det gamla Tredje riket. Hela hösten anlände tåg med östflyktingar till västzonerna. Trasiga, hungriga och ovälkomna människor trängdes i mörka stinkande bangårdsbunkrar eller i de höga fönsterlösa jättebunkrar som ser ut som fyrkantiga gasklockor och höjer sig som väldiga monument över nederlaget i sammanstörtade tyska städer. Dessa i yttre mening betydelselösa människor satte trots sin tystnad och sin passiva underkastelse en prägel av mörk bitterhet på denna tyska höst. De blev betydelsefulla just därigenom att de kom och aldrig upphörde att komma och genom det antal vari de anlände. De blev betydelsefulla, kanske inte trots sin tystnad utan på grund av den, ty ingenting som uttalas kan förefalla så laddat med hot som det icke uttalade. Deras närvaro var både förhatlig och välkommen, förhatlig därför att de anländande inte hade någonting annat med sig än sin hunger och törst, välkommen därför att den gav näring åt misstankar, som man gärna ville bära, misstro, som man gärna ville hysa, misströstan, som man gärna ville vara besatt av.

Vem som själv upplevt denna tyska höst kan förresten säga att denna misstro inte var berättigad eller att denna misströstan var omotiverad? Det låter sig gott sägas att dessa aldrig sinande flyktingströmmar som översvämmande det tyska låglandet från trakten kring nedre Rhen och nedre Elbe till de blåsiga högplatåerna kring München var en av de viktigaste inrikespolitiska händelserna i detta land utan inrikespolitik. En annan inrikespolitisk händelse av ungefär samma betydelse var regnet som stod två fot djupt i Ruhrområdets bebodda källare.

(Man vaknar, om man överhuvudtaget sovit, frysande i en säng utan filter och går i kallt vatten över fotknölna fram till kaminen och försöker få eld på några sura grenar från ett bombat träd. Någonstans i vattnet bakom hostar barn vuxet och tuberkulöst. Får man så småningom eld i denna kamin, som man med fara för eget liv förlöst ur en störtande ruin och vars ägare sedan ett par år låg begravd några meter under den, slår röken ut i källaren och de redan hostande hostar ännu mera. På kaminen står en gryta med vatten — vatten finns det gott om — och man böjer sig ner över vattnet på golvet och plockar upp några potatisar som ligger på källargolvets osynliga botten. Den som står i kallt vatten över fotknölna lägger dessa potatisar i grytan och väntar att de med tiden skall bli ätbara, fast de var frusna redan när man lyckades få tag på dem.

(Första sidorna ur reportageboken Tysk höst)

En dag om året

En dag om året borde alla låtsas,
att döden vilar i ett vitt schatull.
Inga stora illusioner krossas,
och ingen skjuts för fyra dollars skull.

Världskatastrofen sover lugnt och stilla
emellan lakan på ett snyggt hotell.
Inget rep gör någon broder illa,
och ingen syster slumrar vid ett slutet spjäll.

Inga män blir plötsligt sönderbrända
och ingen dör på gatorna just då.
Visst är det lögn, det kan väl hända.
Jag bara säger: vi kan låtsas så.

Vårt behov av tröst är omätligt

Jag saknar tro och kan därför aldrig bli någon lycklig människa, ty en lycklig människa skall aldrig behöva frukta att hennes liv är ett meningslöst irrande mot den vissa döden. Jag har varken ärvt en gud eller en fast punkt på jorden, varifrån jag skulle kunna tilldraga mig en guds uppmärksamhet. Jag har heller inte ärvt skeptikerns väl dolda raseri, rationalistens ökinsinne eller ateistens brinnande oskuld. Jag vågar därför inte kasta sten på henne som tror på ting, på vilka jag tvivlar eller på honom som dyrkar ett tvivel, som vore inte även det omgivet av mörker. Den stenen skulle träffa mig själv, ty om en sak är jag fast övertygad: att människans behov av tröst är omätligt.

Jag jagar själv tröst som en jägare ett villebråd. Var jag ser den skymta i skogarna skjuter jag. Ofta träffar jag bara tomma luften, men någon gång faller ett byte till mina fötter. Eftersom jag vet att tröstens beständighet är lika kort som vindens i en trädkrona skyndar jag mig att bemäktiga mig mitt offer.

Vad håller jag då i mina armar?

Eftersom jag är ensam: en älskad kvinna eller en olycklig medvandrare.

Eftersom jag är diktare: en båge av ord, vilkens spänning fyller mig med glädje och förskräckelse. Eftersom jag är en fånge: en plötslig utsikt mot friheten. Eftersom jag är hotad av döden: ett varmt levande djur, ett hänfullt klappande hjärta. Eftersom jag är hotad av havet: ett skär av ståndaktig granit.

Men det finns också tröster som kommer till mig som objudna gäster och fyller mitt rum med gemena viskningar: Jag är din lust — älska alla! Jag är din talang — missbruka den såsom dig själv! Jag är din njutningslystnad — endast gourmeter leva! Jag är din ensamhet — förakta människorna! Jag är din dödslängtan — skär!

Balansen är en smal tilja. Jag ser mitt liv hotat av två makter: å ena sidan av måttlöshetens glupska munnar, å andra sidan av den snåla bitterhet som är sin egen föda. Men jag vill vägra att välja mellan orgien och askesen, även om priset blir en hud av myror. Det räcker inte för mig att veta, att allt kan ursäktas under hänvisning till lagen om den ofria viljan. Det är inte ursäkt för mitt liv jag söker utan det som är motsatsen till ursäkt: försoning. Det går slutligen upp för mig, att all tröst som inte räknar med min frihet är bedräglig, är blotta spegelbilden av min förtvivlan. Ty när min förtvivlan säger: Misströsta, ty dagen är omgiven av två nätter, ropar den falska trösten: Hoppas, ty natten är omgiven av två dagar.

Men människan behöver inte en tröst som är en vits utan en tröst som lyser. Och den som önskar bli en dålig människa, det vill säga en människa som handlar som kunde alla handlingar försvaras, bör åtminstone ha godheten att lägga märke till när hon blir det.

Ingen kan räkna upp alla de fall, när tröst är av nöden. Ingen vet när skuggan faller och livet är inget problem, som kan lösas genom att man dividerar ljuset med mörkret och dagarna med nätterna, utan en oberäknelig resa mellan platser som icke finns. Jag kan till exempel gå på stranden och plötsligt känna evighetens fruktansvärda utmaning mot min existens i havets ständiga rörelse och vindens ständiga flykt. Vad blir då tiden annat än en tröst för att intet mänskligt kan äga bestånd — och vilken usel tröst, som endast gör schweizare rika!

Jag kan sitta framför en brasa i det tryggaste av alla rum och plötsligt erfara, hur döden omger mig. Den finns i elden, i alla vassa föremål omkring mig, i takets tyngd och väggarnas massa, den finns i vattnet, i snön, i hettan och i mitt blod. Vad blir då den mänskliga tryggheten annat än en tröst för att döden står närmast livet — och vilken klen tröst som endast påminner om det den vill få oss att glömma!

Jag kan fylla alla mina vita papper med de skönaste kombinationer av ord som tänds i min hjärna. Eftersom jag längtar efter bekräftelse

på att mitt liv inte är meningslöst och att jag inte är ensam på jorden samlar jag orden till en bok och skänker den åt världen. Världen ger mig i gengäld pengar och berömmelse och tystnad. Men vad bryr jag mig om pengar och vad bryr jag mig om att jag bidrar till litteraturens förkovran – jag bryr mig endast om det jag aldrig får: bekräftelse på att mina ord rört vid världens hjärta. Vad blir då min talang annat än en tröst för att jag är ensam — men vilken fruktansvärd tröst som endast får mig att uppleva ensamheten med femdubbel styrka!

Jag kan se friheten förkroppsligas i ett djur som snabbt passerar en glänta och höra en röst som viskar: Lev enkelt och tag vad du vill ha och frukta icke lagarna! Men vad är detta goda råd annat än en tröst för att frihet icke existerar — och vilken obarmhärtig tröst för den som inser att det måste ta miljoner år för en människa att bli en ödla!

Jag kan slutligen upptäcka att denna jord är en massgrav, där kung Salomo, Ofelia och Himmler vilar sida vid sida. Jag kan därav lära mig att den grymme och den olyckliga åtnjuter samma död som den vise och att döden sålunda kan förefalla som en tröst för ett förfelat liv. Men vilken gräslig tröst för den som i livet skulle vilja se en tröst för döden!

Jag äger ingen filosofi i vilken jag kan röra mig som fågeln i luften och fisken i vattnet. Allt jag äger är en duell och denna duell utkämpas varje stund av mitt liv mellan de falska tröster, som endast ökar vanmakten och får min förtvivlan att djupna, och de sanna tröster, som leder mig mot den tillfälliga befrielsen. Jag borde kanske säga: den sanna tröst, ty strängt taget finns för mig endast en verklig tröst: den som låter mig veta att jag är en fri människa, en okränkbar individ, en inom mina gränser suverän person.

Men frihet börjar med slaveri och suveränitet med beroende. Det säkraste tecknet på min ofrihet är min fruktan för att leva. Det definitiva tecknet på min frihet är att min fruktan viker och lämnar plats för oberoendets jämna glädje. Det låter som om jag behövde

beroendet för att slutligen kunna få erfara trösten att jag är en fri människa, och det är säkert sant. I ljuset av mina handlingar märker jag att hela mitt liv tycks ha till mål att skaffa kvarnstenar till min hals. Det som skulle kunna ge mig frihet ger mig slaveri och kvarnstenar i stället för bröd.

Andra människor har andra herrar. Mig förslavar till exempel min talang till den grad, att jag inte vågar bruka den av fruktan för att ha mist den. Jag blir vidare en sådan slav under mitt namn, att jag knappt vågar skriva en rad av fruktan för att skada det. Och när depressionen slutligen kommer blir jag en slav också under den. Min högsta strävan blir att hålla den kvar, min största lust att känna att mitt enda värde låg i det jag tror mig ha förlorat: förmågan att pressa skönhet ur min förtvivlan, min olust och mina svagheter. Med bitter fröjd vill jag se mina hus falla i ruiner och mig själv insnöad i glömska. — Men depressionen har sju askar och i den sjunde ligger en kniv, ett rakblad, ett gift, ett djupt vatten och ett spräng från stor höjd. Jag slutar med att bli slav under alla dessa dödens redskap. De följer mig som hundar eller jag dem som en hund. Och jag tycker mig fatta, att självmordet är det enda beviset för människans frihet.

Men från ett håll som jag ännu inte anar nalkas befrielsens under. Det kan ske på stranden och samma evighet som nyss väckte min fruktan bevittnar nu min födelse till frihet. Vari består då detta under? Helt enkelt i den plötsliga upptäckten att ingen, varken makter eller människor, har rätt att ställa sådana krav på mig att min lust till liv förtvinar. Ty om den lusten icke finns — vad kan då finnas?

Eftersom jag står vid havet kan jag lära av havet. Ingen har rätt att begära av havet att det skall bära alla båtar eller av vinden att den ständigt skall fylla alla segel. Lika litet har någon rätt att begära av mig, att mitt liv skall bli en fångenskap under funktioner. Inte plikten framför allt utan livet! Jag, liksom varje människa, måste ha rätt till ögonblick då jag får ta ett steg åt sidan och känna, att jag inte bara är

en del i den massa, som kallas jordens befolkning, utan en självständigt verkande enhet.

Endast i det ögonblicket kan jag stå fri mot alla de fakta om livet som förut vållat min förtvivlan. Jag kan erkänna att havet och vinden visserligen kommer att överleva mig och att evigheten är obekymrad om mig. Men vem ber mig bekymra mig om evigheten? Mitt liv är kort endast om jag placerar det på tideräkningens stupstock. Mina livsmöjligheter är begränsade endast om jag räknar antalet ord eller antalet böcker jag kommer att hinna prestera innan jag dör. Men vem ber mig räkna? Tid är ett falskt mått för liv. Tid är ett i grunden värdelöst mätinstrument, ty det når bara mitt livs utanverk.

Men allt väsentligt som händer mig och ger mitt liv dess underbara innehåll: mötet med en älskad människa, smekningen på huden, hjälpen i nöden, månskenet i ögonen, segelturen på havet, glädjen åt ett barn, rysningen inför skönheten, utspelas helt och hållet utanför tiden. Ty om jag möter skönheten en sekund eller hundra år är likgiltigt. Saligheten står inte endast vid sidan om tiden, den säger upp livets bekantskap med den.

Jag lyfter alltså tidens börda från axlarna och därmed också prestationskravets. Mitt liv är ingenting som skall mätas. Varken bocksprånget eller soluppgången är några prestationer. Ett människoliv är heller ingen prestation utan ett växande in mot fulländningen. Och det fulländade presterar ingenting, det verkar i vila. Det är meningslöst att påstå att havet är till för att bära armador och delfiner. Det gör det visserligen — men under bibehållen frihet. Det är vidare meningslöst att påstå att människan är till för något annat än att leva. Hon matar visserligen maskiner eller skriver böcker men kunde lika gärna göra någonting annat. Det väsentliga förblir att hon gör vad hon gör under bibehållen frihet och med klart medvetande om att hon, liksom varje annan detalj i skapelsen, är ett självändamål. Hon vilar i sig själv som en sten i sanden.

Även mot dödens makt kan jag stå fri. Jag kan visserligen aldrig bli kvitt tanken att döden följer mina steg och ännu mindre förneka dess faktum. Men jag kan minska dess hot till intet genom att underlåta att förankra mitt liv i så tillfälliga fästen som tideräkning och ryktbarhet.

Däremot står det inte i min makt att ständigt förbli vänd ut mot havet och jämföra dess frihet med min. Den tid kommer när jag måste vända mig in mot land och möta mitt förtrycks organisatörer. Vad jag då tvingas erkänna är att människan skapat former åt sitt liv, som åtminstone skenbart är starkare än hon själv. Med all min nyvunna frihet kan jag inte krossa dem, endast sucka under dem. Däremot kan jag se vilka krav på människan som är orimliga och vilka som är oundvikliga. En sorts frihet, ser jag, är för alltid eller för länge förbi. Det är den frihet som följer med förmånen att äga ett eget element. Fisken har sitt, fågeln har sitt, landjuret sitt. Människan däremot rör sig med främlingens risker i dem alla. Ännu Thoreau hade skogen i Walden — men var finns nu den skog där människan kan bevisa, att det är möjligt att leva ett liv i frihet utanför de stelnade samhällsformerna?

Jag måste svara: Ingenstans. Vill jag leva i frihet måste det tillsvidare ske innanför formerna. Världen är alltså starkare än jag. Emot dess makt har jag ingenting annat att sätta än mig själv — men det är å andra sidan allt. Ty så länge jag inte låter mig övermannas är även jag en makt. Och min makt är fruktansvärd så länge jag har mina ords makt att sätta emot världens, ty den som bygger fångelser formulerar sämre än den som bygger frihet. Men min makt blir gränslös den dag jag endast har min tystnad att försvara min okränkbarhet med, ty på den levande tystnaden biter inga yxor.

Sådan är min enda tröst. Jag vet att återfallen i tröstlöshet är många och djupa, men minnet av befrielsens under bär mig som en vinge mot det svindlande målet: en tröst som är förmer än en tröst och större än en filosofi, nämligen ett skäl att leva.

Julbudskap

Tro ej på stjärnor. Stjärnor äro fjärran ting,
som icke skingra mörkret över något Betlehem.
De tändes ej för oss. De brinna för sig själva.
För människor tändas ögon. Låt oss följa dem.

Tro ej på furstarna som tro sig vise män.
De resa icke genom öknen till ett nytänt liv.
De stanna i den öken som skiljer oss från dem.
Ett svärd är deras blick och deras hand en kniv.

Tro ej på änglarna. De komma icke snart.
De finna rymden tom och kall. De finna vägen lång.
Om sång vi söka, om ljus, vi måste söka
ljus i vår broders blick och i vår strupe sång.

Tro ej på stjärnor. Stjärnor äro föremål
som slocknat länge, döda gräs på universums stäpp.
Men fyrar gnistra och de gnistra nära jorden.
Mot ögon måste mänskan styra sina skepp.

Tro ej på furstarna. De tvivla själva.
Det som är liv och död för oss är furstars tidsfördriv.
Tro blott på herdarna. De känna lammens villkor.
Vid herdars bälten må vi fästa våra liv.

Tro ej på änglarna. De äro fångar.
De släpa sina vingar såsom fångar tyngd och lod.
Om frihet finnes, finns den i vår broders öga.
Om frihet sjunger, hörs sången i vårt blod.

Ett barns memoarer

1.

Man börjar dikta tidigt. Som barn är man alltid diktare. Sen blir man avvand, i de flesta fall. Så konsten att bli diktare är att inte låta livet eller människorna eller pengarna vänja en av med det, bland annat.

Jag vande mig vid att "hitta på" mycket tidigt. Verkligheten, som är ett alldeles för fint ord, blev varmare, lustigare och roligare att titta på om man gjorde om den. Inte mycket, men så att det räckte.

Det var i en gammal bondgård högt ovanför en bred, strid älv. Under huset gick källädror, så att det alltid var kallt och drog. Gården låg ensam på ett stort gärde och de första åren minns jag bara vintrarna, när vinden kom ylande och täckte hela världen med snö. Drivorna steg över fönstren och man gick nästan aldrig ut. Redan att gå på slaskhinken som stod i farstun där snön yrde in under dörrn som brev var ett äventyr. Huset var fullt av fastrar och farbröder och kattor. De vuxna grälade alltid. Kattorna gnällde. Jag brukade sitta hopkrupen som en katt i värmen framför spisen och en äldre kusin som jag beundrade mycket kunde sitta i sin säng och spotta precis på min fot trots det långa avståndet. En morgon en vinter, när jag som vanligt hade legat länge för att jag ansågs klen och kanske var det, jamade det och gnällde under täcket. När jag lyfte upp det var sängen full av små kattor. Då hade en katt fött ungar bredvid mig medan jag sov. Ibland om vintrarna var det jul. En gång fick jag en pilbåge av farfar och pilar med lindade spetsar för att jag skulle kunna skjuta inomhus. Andra jular kom små björnar eller leksaksbilar som man kunde dra upp. De kom från Stockholm och från pappa som jag aldrig hade sett och alltid diktade om. Men när han en gång kom en sommar tyckte jag han var som alla andra stockholmare som brukade titta in för att vi hade så vacker utsikt. De använde ett ord som hette "också", rynkade på

näsan åt lukten inne och åt att vi drack vatten ur samma skopa. När de hade gått skrattade vi åt dem, inte länge och ganska generat, som man skrattar åt det som inte är normalt.

2.

Mellan de långa vintrarna kom korta somrar. I minnet är de alltid mycket heta. Gräset på gårdsplan gulnar alltid och när man springer yr det sand ur marken. Torka och missväxt. Säd som slokar och åkrar som ryker. Älven sinar och nya öar av sand och dy stiger ur vattnet som hotande hungerskuggor.

De vuxna tittar mot himlen men bara tjocka fjädermoln och gul rak rök vid horisonten från Skutskärs fabriker. En dag brinner Folkets hus och hela vägen är fylld av springande, pekande människor. Ett stort gult moln med sorgkanter växer över samhället. Vi står hemma på gården och luktar brand-röken, men vi är för stolta för att springa dit. Vi är bönder.

Nätterna med de båda gamla är kvava och tryckande. Ingen sover i hela huset. Någon går upp och slamrar med vattenskopan i köket. Det blåser aldrig, svalnar aldrig och fönstren står öppna hela nätter. Ibland drömmer hästarna och sparkar i spiltorna. Det låter dovt och skrämmande.

Kanske smyger nån luffare där ute bakom halmstackarna med tändstickor i hand. Ingenting fruktar man som elden. Den gamle tassar ut i kalsongerna och kommer in med katten om en stund. Tidigt på morgonen börjar sen kanonerna. Det är ett ljud vid horisonten från övningsfältet över en mil bort och det ligger som en stor svart skugga över dessa heta somrar. Nu sköt dom ... och nu igen ... Gud låte det inte bli Krig... Bara ibland när man har tänt på skogen kring fältet och det bolmar upp vid syngränsen tiger kanonerna en stund.

Hetta och förtvivlan. Men stockholmarna som bor uppe i byn kommer ner till gården och sätter upp sina krocketbågar på gårdsplan. Dagarna ekar av smällande krocketklubbor och kanonskott och stadsboskratt. Svårt att förstå men långsamt börjar man hata dom som kan spela krocket och skratta och gå och bada medan säden brinner ner, korna råmar efter vatten och någon har sett en orm närmare huset än något år förr. På kvällarna har de alltid glömt någon bäge kvar och när någon av oss i skymningen fastnar i den med träskon sparkar vi både bägen och skon högt upp mot månen i befriande ilska. Månen, ja. Ibland när det är fullmåne, det måste vara i augusti, cyklar slaktarns pojke med mej på ramen upp till en liten by på åsen. Bakpå har han färskt rött kött i en margarinlåda. Vi stannar utanför grindarna och pinglar och gubbar och gummor kommer ur husen, tar upp köttet ur lådan, klämmer på det, nyper det och slänger det tillbaks. Ibland lägger de in en pris snus under överläppen innan de går vidare i lagret. Men när vi åker tillbaks nerför åsen är lådan alltid tom.

En morgon gör jag något förfärligt. Jag hatar inte bara krocket-spelarna och militärerna som har manövrer på gårdens marker, trampar ner säden och rider sina flämtande hästar på alla rykande vägar och hålls med sina underliga båtar på älven. (En kväll när vi sitter på brinken och tittar på ramlar en kapten i sjön. Vi skrattar inte men vi tycker oss äntligen ha fått någon sorts rättvisa.) Nej, framför allt hatar jag solen och en morgon när gräset glöder och inte ett moln syns varken på Gävle- eller Uppsalahimlen kastar jag mig på knä i skuggan av syrenhäcken och förbannar solen, ber Gud och alla andra makter att släcka den.

Det är första gången jag har bett en bön och efteråt är jag matt och rädd. Flera nätter kan jag inte sova. Så övertygad är jag att en så brinnande bön måste gå i uppfyllelse. Men solen går upp varje morgon och bränner upp potatisblasten och rågen och solbränner stockholmarna. Jag sätter mig vid grinden och tittar på kvinnorna som cyklar förbi

i sina brokiga klänningar. Cyklar förbi ... Men jag vet att en gång ska en av dem bromsa in cykeln, hoppa av framför grinden och springa fram och lyfta upp mig. Det ska vara min mamma, henne som jag aldrig har sett. Man bara talar om henne ibland, hur hon kom till gården, födde mig en natt mitt i potatisupptagningen (när man ändå har så mycket att göra!) och försvann efter fjorton dar. Hon tvättade sig i varmt vatten varenda kväll och hela kroppen, det är det märkvärdiga man minns om henne.

En del somrar ska hon alltid komma på cykel. Men sen blir det alltid bil. En sån där hög svart som ser ut som en stormhatt och har en skärm över vindrutan som ser ut som ögonlock. Men stannar det en bil nån gång är det bara en agent för symaskiner eller flugfångare eller råoljemotorer.

Alla andra i världen har föräldrar. Jag har bara farföräldrar.

3.

Farfar och farmor, på sitt sätt är det de finaste människor jag har träffat. De tillhörde inte dem som man blir skulpterad av, fint och noga och precist. De yxade till en efter stora mått som man yxar till en stör eller en spiltplanka. De tyckte inte om människor som var lövsågningsarbeten eller bordsprydnader. De ville att man skulle tjäna ett förnuftigt ändamål, vore det också bara som stör. De hade bäge fått slita som oxarna i vandrigen hela sitt liv, runt, runt och aldrig stanna, för det gällde livet. De förtvivlade aldrig för egen del, men de föraktade lättjan som den främsta av dödssynderna. Därnäst kom petigheten, de fina falska maneren, småaktigheten och högfärden. De hade själva många fel men de dolde dem aldrig. De kunde inte och ville inte.

Jag kände dem inte förrän de redan var gamla. Deras barndom, ungdom och medelålder känner jag bara genom berättelser, deras egna eller andras. Farfar kom från en bondgård i södra Roslagen. Tidigt faderlös, många syskon, hårt arbete. Som pojke, på 1870-talet, körde

han in hö till Hötorget i Stockholm. Han fick köra om nätterna för att hinna fram i god tid på morgonen och brukade alltid sova i lasset för att vara vaken i Stockholm. En natt vaknade han i diket med lasset stjälp över sig. Det enda han mindes från sina stadsresor var att lasset hade stjälp en natt 1878. Själva staden hade inte gjort något intryck på honom. Där var för mycket folk, för lite allvar, för mycket "skrammel".

Hemifrån fick han ge sig av vid unga år. Han hade kunnat emigrera men han gjorde det inte. Hela sitt liv hade han en kärlek eller rättare sagt en passion för jorden som höll hans liv i balans. Han tjänade bonddräng åt elaka och snåla upplandsbönder, han var med och byggde Älvkarleby kraftverk och hamnade slutligen i Skutskärs fabriker. Det var en tid när man arbetade minst fjorton timmar om dan och basarna kunde skicka in folk i trummorna, som sågspånen blåstes ut från sågarna genom. Halvkvävda och blinda av den yrande sågspånen kröp de omkring inne i mörkret och grävde undan så att spånen fick fritt lopp. Han kom hem de en och en halv milen till sin stora familj var fjortonde dag. Cykel fanns det naturligtvis inte pengar till. Han måste gå till fots som alla de andra. Annars bodde arbetarna i baracker på fabriksområdet, skjul som var så fulla av kackerlackor att man måste ha kassaskåp för maten.

Det som hjälpte honom att härda ut kan inte bara ha varit nödvändigheten utan ännu mer denna längtan efter jord som förföljde honom hela livet. Han var femtiosex år när han äntligen fick den tillfredsställd. Han köpte ett gammalt förfallet jordbruk där jorden var så full av sten att det inte gick att plöja den med plog, man måste gräva efter sten men hade inte råd att köpa spadar det första året utan måste nöja sig med potatishackor. Han var inte bara en väldig arbetare, han var en ursinnig. Han brukade ta mig med ut på åkrarna, sätta mig på dikesrenen och låta mig se på när han arbetade.

Långt senare när allt hade rätt upp sig brukade han alltid peka med piskan när vi körde förbi kyrkogården. Det var stenmurn han visade på.

I den låg alla stenar han brutit upp ur åkrarna och han brukade säga att han var glad över att han en gång skulle få ligga bredvid sina egna stenar. Det var inte sentimentalitet eller högfärd. Det var glädje över ett gott arbete.

De första åren som också var mina första år var inte bra. Det var inte bara det illasinnade förtalet och tjuvnypen som alltid brukar komma en stursk nykomling till del. Det var fattigdomen som slog sina krokben för honom. Det var en ny, dyrbar, oförsäkrad häst som försökte hoppa över en gärdsgård och fastnade på en stör. Det var en ung son som drunknade samma dag han kom hem från sin mors begravning. Och framför allt var det räntorna och in-teckningarna.

”Ränta” var ett av de första ord jag lärde mig och jag vet att när ett hus är in-tecknat över takåsarna är det inte bara en fras utan en verklig tyngd som ligger på axlarna som ett ok. Men fast sulfitfabriken hade knäckt honom och reumatismen började värka sönder honom lät han sig inte besegras.

Just när det var som värst bröt han in i skogen och nyodlade ensam ett tunnland god jord av sten, mossa och blandskog.

Jag minns när de hemska gröna affärskuverten kom och hur han ibland inte fick ro ens om nätterna. Han måste upp, gick ut på åkern i mörkret med skäppan och sådde eller selade på hästarna och körde ut med rullharven eller plogen mitt i natten. På långt tryggt håll skakade folk på huvut eller skrattade. Efteråt brukar jag tänka att han måste ha varit som en diktare den där tiden i färd med att besegra ett omöjligt stoff, kanske medveten om att det i och för sig inte tjänar så mycket till men att det ändå är nödvändigt, för arbetets skull, för diktens skull.

Sen vann reumatismen. Han började jämra sig om nätterna. På dagarna orkade han knappt gå upp. Ibland fick han ett ryck och gick ut i stallet men fick inte ner seldonen från spiken en gång, gick in igen, låste om sig, la sig på sängen och grät. Så småningom blev han bitter och misstänksam. Han mindes de första åren och fick för sig

att man ville begagna sig av hans orkeslöshet för att ta ifrån honom gården. Ibland tillät han inte ens att det kom främmande i huset. Med hela kraften av sin envishet var han övertygad om att man ville honom ont och att allting förföll nu sedan han inte rädde mera själv. Han skämdes över att inte kunna arbeta och ibland blev skammen hat. I augusti varje år fick man komma in till honom i kammaren med ett rågax. Man stoppade in kornen i mun på honom och han bet i dem för att känna om de var mogna. Han tillät inte att skörden började förrän han själv hade övertygat sig om att tiden var inne. När man stängde dörren om honom efteråt vet jag inte vad han gjorde, men jag tyckte mig ha sett på honom att det var en av hans lyckligaste stunder, och svåraste.

Farmor var en stor arbeterska och hon kompletterade honom genom sin mildhet. Hon var dotter till en fattig fiskare i socknen. Hon hade gått sammanlagt sex veckor i skolan hos klockaren och då lärt sig att räkna upp Amerikas förenta stater. Ända till sin död kunde hon alla fyrtiåtta utantill. Om hennes tidigare liv vet jag bara att hon fick många barn och att flera dog unga. Vad jag minns av henne är hennes förmåga att vara snäll och att hjälpa. Fast vi hade det kanske sämst av socknens fattiga bönder skulle det aldrig ha fallit henne in att visa bort en luffare från dörrn. Till slut blev det så att de andra bönderna fick för vana att skicka över alla luffare till oss. Under de värsta depressionsåren kunde det komma en tre, fyra stycken per kväll och genom hela barndomen drar ett tåg av luffare: gamla, trasiga gubbar som stannade med nerböjt huvud innanför dörrn, andra som pratade och berättade historier som de själva bara skrattade åt, ihåligt och hostande, såna som var veliga och fick lämna tändstickorna ifrån sig över natten och bittra ungdomar som talade högt och hetsigt om skotten i Ådalen. Farmor tog hand om dem alla, men inte sårande och sentimentalt utan som om det hade varit självklart att just de skulle komma, att de var väntade och att de hade en plats reserverad vid bordet.

Det var inte bara luffare som kom. En av de första människotyper jag lärde mig känna igen var hästskojarna och tattarna: de skickade alltid in kvinnorna och barnen medan de själva stannade ute i vagnen eller släden och kvinnornas och barnens ögon irrade alltid runt väggarna som om de sökte silver eller guld. Barnen var magra och fräcka och när kvinnorna kom in i värmen och märkte att de inte genast blev utkastade gjorde de sig hemmastadda vid spisen och gav ogenerat di åt sina minsta, medan vi tittade på med stora blanka ögon. När tattarna kom genom byn måste alla barn gömma sina leksaker, men sedan jag hade sett en liten tattarflicka böja knä vid grishinken i ladugårdssvalen och sörpla i sig grismaten som en kalv gjorde jag det inte längre.

Farmor hade alltid en limpa åt den som var hungrig och förstulet stack hon åt skojarns häst en höttapp för att inte farfar, som hatade skojare och djurplågåre, skulle märka det.

När officerarna red förbi på vägen kunde hon gå ut och ställa sig i vägen för hästarna och skälla ut kaptenerna för att de red sönder sina djur. En vinter kom det en dalmas som kunde spela fiol och han fick stanna två år för att han spelade så bra.

Hon hade något så sällsynt som modet att visa kärlek och när jag blev lite äldre och förståndigare gav hon mig en svindlande förnimmelse av vilken stor egenskap godheten kan vara, när den inte är hycklande, sentimental eller egenkär. Farfar föll offer för ett av dessa meningslösa vansinnesdåd.

En man i trakten hade fått en fix idé och en kväll väntade han med en kniv i syrenhäcken. Farfar skulle ut i hagen för att se till hästarna för natten. Det var redan mörkt och efter en stund hörde man honom skrika. När man kom ut låg han på rygg i gräset. Man hjälpte honom upp och han talade om att någon hade knivskurit honom och att gärningsmannen försvunnit över gårdsgårn. Det löjliga var att ingen trodde honom. Man antog att han blivit sparkad av en häst och försökte intala honom det medan man hjälpte honom in i huset. Då blev

han arg för sista gången i sitt liv och bad att få gå själv eftersom han inte blev trodd. Och i mörkret gick han ensam med sin envishet och sina sjutton knivhugg ända fram till grinden. Där föll han. Några minuter senare var han död.

Farmor dog några veckor senare av chocken. När detta hände var jag inte längre där. Jag var gymnasist i Stockholm och trodde aldrig jag skulle kunna bära att de människor jag lärt mest av och älskat mest var borta. Samma kväll jag fick veta om mordet gick jag till Stadsbiblioteket och försökte skriva en dikt till den dödes minne. Men det blev bara några ömkliga rader som jag slet sönder av skam. Men ur den skammen, ur den vanmakten och den sorgen föddes något som jag tror var lusten att bli diktare, det vill säga kunna tala om hur det känns att sörja, att ha varit älskad, att bli ensam.

4.

Efteråt började något nytt. Jag hade alltid känt mig ensam. Böndernas barn betraktade mig som stockholmspojke, som inträngling, fast jag försökte lära mig alla deras fula ord så fort som möjligt för att behaga. I Stockholm var jag den klumpiga bondpojken, vars korta överrock man skrattade åt en hel termin. Nu var jag verkligen övergiven. Det var den hösten ångaren Ragvald sjönk vid Stadshuset och varje kväll gick jag ner till Centralen och stod där i vimlet tills jag blev utkörd. Jag drömde en tanke om att en gång kunna stå på Centralen med en biljett till Kina i fickan och dra upp den när polisen kom. Men jag fick ingen biljett till Kina. Jag fortsatte att skriva och det låg samma tanke bakom. Lite senare hörde jag en kväll Internationalen på ett möte, det var inte första gången men första gången det gjorde ett sånt intryck på mig. Det var som en häftig omvändelse. Jag blev syndikalist och blev långsamt medveten om den svåra, kampfyllda lyckan att få fylla en tom tro med ett nytt och starkt innehåll. Under den kampen blev det också klart för mig vilken hjälp jag skulle ha av författarskapet,

inte som mål men som ett medel. Jag blev redaktör för en revolutionär antifascistisk ungdomstidning, fick första numret beslagtaget och blev omättligen stolt när jag märkte att det ibland tog tre veckor innan polisen hade läst min (skolpojken) post.

Nästan hela skoltiden var jag tidningspojke på lördagar och söndagar. På lördagseftermiddagarna sprang jag ner till min båt med latinsgrammatikan i innerfickan och njöt av att slippa vara skolpojke. Det var naturligtvis lite högfärd men också en längtan efter att komma riktigt nära de människor som betytt mest för mig: de fattigaste bönderna och de fattigaste arbetarna. Samma drift gjorde mig till busskonduktör i näst sista ringen, fast jag var så buss-sjuk i början så jag måste ut och kräkas vid ändhållplatserna.

Som tidningspojke lärde jag mig ännu en gång att tycka illa om högfärden och så småningom illa om de dåliga veckotidningarna. Ett tag skrev jag dikter till Hela Världen. Men de kom aldrig in. Inte heller tillbaka. I skoltävlingarna hade jag större lycka och studentåret vann jag en veckas fjällvistelse för en novell, men resan slutade i tragedi. Jag förlorade en mycket god vän och rumskamrat i en lavin. När jag kom tillbaka visste jag oåterkalleligt vad jag måste bli. Jag måste bli författare. Och jag visste vad jag måste skriva:

Mina dödas bok.

Men jag hann inte då. För sen kom militärtjänsten. Och det är en annan historia. Den heter "Ormen".

Birgitta svit

I.

I vilket vatten är den vinge doppad
som dryper svärmod över jordens panna?
I vilket mörker har vårt träd gått vilse,
det där duvan sedan länge sover?
Fråga inte natten. Inte himlen heller.
Natten är en bro, dess räck är döda frågor.
Himlen är ett valv av alla döda tårar.
Nattens sjukdom är ett vaket ögas glans.
Himlens sjukdom heter stjärnor.
Vad min egen heter vet jag icke.
Men det finns en värk i universum
som blott en icke älskad känner.
Det finns en grav för våra öppna båtar.
Det finns ett hav där fallna stjärnor sover
när deras värk för alltid slocknat.
Jag är en fallen stjärna själv, Birgitta.
Jag föll fel. Jag föll till jorden.
Jag är en del av jordens värk.

II.

Var är den sömn som likt en skattekista
bevarar smärtan, oron, längtan rena?
Var finns den dröm som låter sömnen sova?
Var gömmes hoppet för det sjuka berget
som slickar sina marmorsår i solnedgången?
Finns det ett hopp om att min sten skall blöda?
Ett evigt hopp har den som evigt längtar.
Vågor heter havets största längtan.
Himlens största längtan heter moln.
Namnlös är min egen största längtan.
Men när havet sjunger och när himlen gråter
värker min sten som kunde stenar längta.
Som skäret värker av ett nattligt vattens plåga,
som björken värker under regnets piska.
Havet längtar upp till dig, Birgitta.
Därför fläckas klippan av dess vita blod.
Himlen längtar ner till dig, Birgitta.
Därför gråter den i afton så.
Min egen längtan är i sten och hav och himmel.

III.

Det finns ett fängelse som alla känner.
Det finns ett okänt fängelse på okänd ort.
Det finns ett galler bakom vilket alla törstar.
Ett galler finns som självt av törst förgås.
Det finns ett fängelse för alla båtar.
Det kallas havet av de evigt fångna.
Det finns ett fängelse för alla hav.
Havets stränder håller havet fångat.
I stiltjens häkte skakar stormen gallret
och stormens murar stänger stiltjen inne.
Himlens fängelse är våra ögons tröghet.
Kroppens är av andra kroppar timrat.
Av ljus är väggarna i nattens celler
och dagens fängelse är nattens frihet.
Det finns ett fängelse som alla känner.
En frihet finns som alla anar.
I mitt eget häkte är jag låset.
Jag är min egen frihets nyckel.
Vem vet vad frihet är, Birgitta,
om icke den som älskar gränslöst?

IV.

Något äger alla som måste älskas.
Alla vill bli älskade för det de inte äger.
Gräset för sin resning, för sin mjukhet stenen.
Natten för sin grynings skull, dagen för sin skymning.
För sin flykt kräver kalkonen kärlek
och albatrossen för sin gång på däcket.
Näktergalen vill bli älskad för sin skönhet.
Varför jag vill bli älskad vill jag icke veta.
Men darrande drar vi varandra ur varandras koger.
Darrande avskjuter vi varann från samma bäge.
Endast brinnande murar lyser våra flyende pilar.
Vi flyger till landet där alla murar växer neråt.
Där seglar jag varsamt din vita båt
ut på sjön som inte finns.
Den är full av heta stenar.
Den har en storm som älskar starka segel.
Sjöfarande varnas: Se upp för vår drivande mina!
Sjöfarande varnas: Vårt bogvatten har ett bräm av eld!
Snart seglar vi under vattnet i vår brinnande båt.
Djupare stiger vi med brinnande segel
dit där vår sten för alltid ligger begravnen.
Jublande krossar den vår bräckliga köl.
Brinnande slungar vi oss i förintelsens famn.
Elden svalkar oss med sina fågelvingar.
Endast en gång finner man, Birgitta,
den dyra sten man med en älskad äger.
Men inte skall Birgitta frysa
för den enda gångens skull.
Låt oss klä varann i brunna murars aska.
Låt oss sjunka uppåt mot den bottenlösa ytan.

V.

Du är en öppen bok i mina händer.
Du är en dagbok vilken livet för.
Jag måste skynda mig att läsa dig.
Jag får aldrig läsa dig till slut.
Jag är en öppen bok i dina händer.
Jag är en följetong i livets veckotidning.
Allt vi äger är oktober månads nummer.
Vi måste läsa medan dagen varar.
Vi får aldrig läsa oss till slut.
Det står en vit bro över oktobers skogar.
Blåsten byggde den med månens hjälp.
Den har ett fäste i septembers vemod.
Den har sitt andra fäste i novembers mörker.
Vi får aldrig vandra den till slut.
Det finns en ö av ensamhet, Birgitta,
dit alla vita broar leder.
Den är det enda varom livet skriver.
Men inte skall Birgitta gråta
över ön som är inom oss.
Vi måste läsa medan boken varar.
Vi måste vandra medan bron står kvar.

VI.

Snart sätter hösten sina stora yxor
till den stam varpå vår längtan växer.
Snart skingrar havet alla älskandes flottiljer.
Vi driver frysande mot nakna öar.
För den sin kärlek överlever
är havets öar till.
Där är en strand man skall beträda ensam.
Där är en frihet, för stor för alla.
Vår största frihet heter ensamheten.
Den största ensamheten kallas döden.
Där löper alla broarna tillsammans.
Där flyter alla öarna ihop.
Där finns en läsesal med livets tjocka böcker.
Där sover yxorna den sista sömnen.
Där finns den stjärna vilken ingen himmel stinger.
Där finns det enda alltid klara, alltid stilla havet,
som aldrig längtat vågor.
Av tårars klarhet är dess klarhet lånad,
av deras vemod vilka älskat ensamt.
Inte skall Birgitta gråta
för det klara havets skull.
Först i den största ensamheten
skall vi äntligen få mötas.

Tror vi på människan?

Att yttra sig om människan är att tala om sig själv. I den process individen oförtrutet för mot mänskligheten är han själv part, och det enda som kan skilja honom från målet är döden. Typiskt är att han ständigt, inte minst som domare, befinner sig på de anklagades bänk. Ingen kan påstå att mänskligheten är stadd i förruttnelse utan att först ha iakttagit förruttnelsesymptomen på sig själv. Ingen kan säga att människan är ond utan att själv ha deltagit i onda handlingar. Någon iakttagandets frihet existerar inte, den som lever är mänsklighetens livstidsfånge och bidrar, han må vilja det eller inte, genom sitt liv till att öka eller minska mänsklighetens förråd av lycka och olycka, storhet och förnedring, hopp och tröstlöshet.

Därför kan jag våga säga: Människans öde avgörs överallt och alltid och den ena människans betydelse för den andra är omätlig. Jag tror på solidariteten, medlidandet och kärleken som människans sista vita skjortor. Högst av alla dygder sätter jag den form av kärlek som kallas förlåtelse. Jag tror att människans törst efter förlåtelse är outsläcklig, inte därför att det finns någon arvsynd av himmelskt eller djävulskt ursprung, utan därför att vi alla från begynnelsen konfronteras med en världsordning vars obarmhärtighet vi kan göra mindre åt än vi önskar.

Men nu är det tragiska i vår situation det, att samtidigt som jag kan vara övertygad om de mänskliga dygdernas existens kan jag ändå tvivla på människans förmåga att hejda den världsförintelse vi alla fruktar. Och det tvivlet förklaras av att inte är människan själv som bestämmer över världens slutliga öde utan block, maktkonstellationer, statsgrupper som alla talar ett annat språk än människans, nämligen maktens. Jag tror att människans naturliga fiende är jätteorganisationen, därför att den berövar henne det livsnödvändiga ansvaret för medmänniskan, beskär hennes möjligheter till att visa solidaritet och kärlek och i stället

förvandlar henne till delägare i en makt, som, om den än för ögonblicket tycks riktad mot andra, ytterst är riktad mot henne själv. Ty vad är makt annat än känslan av att inte behöva ansvara för onda handlingars följder med sitt eget liv utan med andras.

Skulle jag så till sist redovisa den vanmäktiga dröm jag liksom de flesta andra drömmer skulle det bli den här: att så många människor som möjligt skall inse nödvändigheten av att bryta sig ut ur de människohatande maktblocken, maktkyrkorna och maktorganisationerna inte för att bilda nya samfund utan för att försvaga den livsförödande maktens ställning i världen. Kanske är det människans enda möjlighet att få fungera som medmänniska bland medmänniskor, till att än en gång få bli mans gamman och mans vän.

Flykten valde oss

Fågeln väljer flykten. Vi valde den icke.
Flykten valde oss. Därför är vi här.
Ni som ej blev valda - men ändå frihet äger,
hjälp oss att bära den tunga flykt vi bär!

Bojan väjer foten. Vi valde att vandra.
Natten var barmhärtig. Nu är vi här.
Ni är för många, kanske den frie trygge säger.
Kan vi bli för många som vet vad frihet är?

Ingen väljer nöden. Vi valde den icke.
Den valde oss på vägen. Nu är vi här.
Ni som ej blev valda! Vi vet vad frihet väger!
Hjälp oss att bära den frihet som vi bär!

Namnet människa

Så är det natt, och folk går över en å, fast det egentligen är förbjudet. Och det är en konstig å, ty den skiljer en värld från en annan. På den ena stranden: bakom järnridån. På andra stranden: framför. Ack, vore det ändå en ridå – som på teatern. Men detta är inte teater. Det är verklighet. Och i verkligheten skrämmer människor andra människor på flykt. Och de skrämde kommer hit över åar, över berg, genom regn, genom natt. De skrämde flyr från skräck till vanmakt. De har inga namn. Vi kallar dem flyktingar. De har inget yrke. De är flyktingar. De har inget hem. De har läger. De saknar allt – utom tid. De är inte ovälkomna – men inte heller välkomna. De är inte gäster – men inte heller främlingar. De är flyktingar. Så heter deras folk, deras ras, deras yrke. Förstod vi deras språk, skulle vi höra dem säga: Ge oss en fast punkt på jorden – och vi skall få den att blomma. En flod har sin bädd, ett träd sin skog och en myra sin stack. Men vårt folk som kallas flyktingar har inte en handfull jord om vilken vi kan säga: Den är vår. Så ge oss en handfull jord och ge oss en fast punkt och ge oss ett annat namn. Namnet: Människa.

Människan som älskar

Människan som älskar finner på stranden en snäcka. När hon sätter den till sitt öra hör hon däri varken havet, vinden eller ånglarna utan sin egen röst som sjunger: Jag älskar dig. Hon har aldrig förr hört något så vackert.

På en annan strand ligger alla människor sovande. Någon går långsamt stranden fram, lyfter dem en efter en till sitt öra och lyssnar. I somliga människosnäckor hörs hundskall, i andra tigrars avlägsna rytanden eller hammarslag och i några det tunga dånet från maskiner. Men i en snäcka genljuder skriet från en fisk. Så låter människan som älskar när någon håller henne till sitt öra.

Om planeter kunde älska skulle de bryta sin bana och kaos inträda. Världens bestånd garanteras av att kärleken är omöjlig. Också människan som älskar anar att kärleken är dödens syster. Men det hindrar henne aldrig från att fången i sin bana bryta sig in i grannens cell, jublande: Jag är fri!

Efterord

Av Jonas Gren

Jag vill återvända till Dagerman! Det är första tanken när jag läser dessa väl utvalda texter ur ett av 1900-talets stora författarskap. Inte bara stort i svensk bemärkelse. Stig Dagerman var och är en författare för världen. Han skrev med global blick, och läses globalt – så som av den franske nobelpristagaren 2008 Jean-Marie Gustave Le Clézio.

Dessa tolv texter visar på flera av Dagermans stora kvaliteter som författare. En handlar om själva ämnesvalen. Hos Stig Dagerman är individen den centrala utgångspunkten, men individen är aldrig någon privatsak. Jagets okränkbara rättighet till frihet existerar i en social, svårhanterbar och brutal värld. I lumpen, i kriget, i det ojämlika samhället. ”Jag är en del av jordens värk”, som det heter i dikten ”Birgittas svit.”

Den ständiga pendlingen mellan det enskilda livet och världsläget, gör Dagermans författarskap relevant i alla tider, till exempel vår. Med aldrig sviktande humanism, skildrar författaren sitt eget och andras liv. Verkliga personer lysas upp med empati, som i den gripande *Ett barns memoarer* om farföräldrarna eller reportageboken *Tysk höst*, där tyska folket i efterkrigskaoset inte betraktas som förövare utan som *människor*. Och lika stor inlevelse har Dagerman i sina fiktiva karaktärer i romanerna och novellerna.

Ja, kanske är det just den säregna förmågan till empati som fånglar mig mest med Dagerman. Och det är inte en sentimental, ytlig inlevelse, utan en som äger rum på djupet. Ömsesidigheten människor emellan framstår som livets mening (även om Dagerman tvivlar på att livet har någon mening).

Världskriget, atomkraften, kalla kriget – det var några av de samtida frågor som orsakade ”jordens värk” i Dagermans 1940- och 50-tal. Idag är kriget åter i Europa. Och jorden värms upp hastigt, ekosystem förstörs, oljebolag och skogsskövlande industrier gör stora vinster och investerar i en allt mörkare framtid, som framstår ljus för den som äger pengar. Men som tids nog ökar lidandet hos alla. Vi har vår epoks värk, och i den behövs Dagerman.

Bränt barn var mitt första möte med författaren. 21 år gammal satt jag i studentrummet i Uppsala och slog upp denna Dagermans tredje roman. Hade hört från bekanta att han var läsvärd. Första meningen:

”Det är en maka som skall begravas klockan två och klockan halv tolv står maken i köket framför den spräckta spegeln över vasken”.

Här fanns ytterligare en aspekt av Dagermans geni: stilen, klarheten. Det var som att meningarna skimrade i kristall. En precision i språket som jag inte hade stött på tidigare. I efterhand förstår jag att detta var min första upplevelse av litteratur som verkligen förändrade mig. Kanske inte till en bättre människa. Men till en som märkte att livet och världen kunde växa genom läsandet.

Jag fortsatte med *Ormen*. Rå, läskig och med samma driv i prosan. Jag skrev b-uppsats i litteraturvetenskap om den krälände skräcken i Dagermans märkliga roman *De dömdas ö*. På transsibiriska järnvägen och kringflackande i Kina 2004 umgicks jag med *Nattens lekar*, novellsamlingen där de olika stilarna avlöser varandra, och började krasa ner egna noveller. Hemma igen hittade jag Olof Lagercrantz fascinerande biografi om Dagerman och läste sedan i stigande beundran reportaget *Tysk höst*. Stig Dagerman gjorde vad få andra vågade. Medan resten av journalistkåren tyckte tävla i att förakta tyskarna, klev Dagerman in i sönderbombade tyska hem och lyssnade. Det var humanismen, igen. ”Jag tror på solidariteten, medlidandet och kärleken som människans sista vita skjortor”, som Dagerman skriver i *Tror vi på människan?* i denna textsamling.

Det är som sagt inte svårt att flytta Stig Dagermans etik rakt in i vår tid. Världen har knappast blivit mindre global sedan det 1950-tal då Dagerman dog. Murar, stängsel och kustbevakningar installeras för att hindra människors fria rörelse. Ta bara dessa rader ur *Flykten valde oss*:

Bojan väjer foten. Vi valde att vandra.

Natten var barmhärtig. Nu är vi här.

Ni är för många, kanske den frie trygge säger.

Kan vi bli för många som vet vad frihet är?

”Kan vi bli för många som vet vad frihet är?” – det är hela den krigshärjade, postpandemiska, migrerande och ekologiskt krisande civilisationens fråga. Kanske behöver världen år 2023 som allra mest just de ansvarstygda dagermanska dygderna: medlidandet, kärleken, solidariteten.

I Vårt behov av tröst är omätligt får vi reda på att högst av allt satte Stig Dagerman trösten och förlåtelsen. ”Jag tror”, skriver han ”att människans törst efter förlåtelse är outsläcklig, inte därför att det finns någon arvsynd av himmelskt eller djävulskt ursprung, utan därför att vi alla från begynnelsen konfronteras med en världsordning vars obarmhärtighet vi kan göra mindre åt än vi önskar.”

Vad Dagerman själv gjorde, var att skriva. Författandet var enligt honom ”förmågan att pressa skönhet ur min förtvivlan, min olust och mina svagheter”. En fruktbar utgångspunkt. Och för den som likt Dagerman skriver: ”Jag saknar tro och kan därför aldrig bli någon lycklig människa” blir formulerandet av meningar på papper kanske livsnödvändigt? ”Vad håller jag då i mina armar?” frågar sig Stig Dagerman. ”Eftersom jag är diktare: en båge av ord, vilkens spänning fyller mig med glädje och förskräckelse. Eftersom jag är en fånge: en plötslig utsikt mot friheten. Eftersom jag är hotad av döden: ett varmt levande djur, ett hänfullt klappande hjärta. Eftersom jag är hotad av havet: ett skär av ständaktig granit”.

Det här är en samling korta texter av
Stig Dagerman som introducerar läsare till
hans rika och ständigt aktuella författarskap.

Region Uppsala

Älvkarleby
kommun